בס"ד

מעדני שבת

– מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה –

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

פרשת וישלח תשפ"ז

גליון 541

עני המהפך בחררה

כתיב (לב, כז) 'ויאמר שלחני כי עלה השחר ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני', רש"י מפרש ברכתני היינו הודה לי על הברכות שברכני אבי, שעשו מערער עליהם.
איתא בגמ' (קידושין נ"ט.) אמר ליה עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו מאי, אמר ליה נקרא רשע. הרי אם אחד משתדל לקנות או לשכור נכס, בין קרקע בין מטלטלין, אסור לאחר לקנות או לשכור אותו הנכס.
מה"ט מקשה החת"ס והחיד"א בפני דוד (פר' תולדות) מאחר דעשו היה מהפך ליטול הברכות הוה ליה עני המהפך ואיך הותר ליעקב לקחתם, ומיישבים דהלכה כר"ת דבמציאה ליכא עני המהפך.
הפתחי תשובה (חו"מ רל"ז סק"ב) כתב בספר ארעא דרבנן מסתפק אי הוי דין תורה או דין דרבנן וגם העובר על דברי סופרים מיקרי רשע.
נחלקו הראשונים אם העובר במזיד חייב להחזיר את מה שקנה. והכרעת הפוסקים שאינו חייב להחזירו.
הערוך השולחן כתב אם האחר היה שוגג שלא ידע שהראשון מהפך בדבר זה לקנותה וקנאה אינו רשע.
יש לדון מאחר שהוא רשע האם הוא פוסל לעדות. הנה הסמ"ע כתב שהוא רשע לענין מכריזין עליו בבית הכנסת שעשה מעשה רשע כזה. מזה לכאו' משמע דס"ל שהוא אינו פסול לעדות.
עוד יש לדון האם דין זה הוא דין על הלקוח או גם על המוכר, האבני נזר (חו"מ י"ז) כתב דיכול המוכר לחזור מהראשון ולמכור לאחר והאחר מותר לקנות ממנו דכיון שהמוכר רוצה למכור להאחר ולא ללוקח ראשון שוב אין איסור להאחר ואין איסור רק אם האחר התחיל עם המוכר בעוד שרצה למכור להראשון. וזה פשוט וברור שאין שום סברא לאסור על המוכר למכור את שלו.

בהפקר ומציאה

השו"ע (חו"מ רל"ז א') כתב י"א שאם בא לזכות בהפקר או לקבל מתנה מאחר, ובא אחר וקדמו, אינו נקרא רשע, כיון שאינו דבר המצוי לו במקום אחר, והאיסור של עני המהפך הוא רק כיון שיש לשני אפשרות להשיג חפץ דומה ממקום אחר, ואין לו לקנות החפץ שהשתדל בו אחר להשיגו, אבל הפקר ומתנה לא מצוי להשיג ממקום אחר.
האגרות משה (אבן העזר א' צ"א) מוסיף שהטעם כי אף שע"י שיזכו האחרים יפסיד הראשון טרחתו והפוכו לא נאסרו בשביל זה להפסיד זכותם דמאי אולמיה דמהפך שלא יפסיד הפוכו מהאחרים שלא יפסידו זכותם. ולכן תליא איזה הפסד הוא יותר שבדבר המצוי, הפסד המהפך גדול מהפסד זכות האחרים שיכולין לקנות במקום אחר ובהפקר ומתנה שלא מצוי, הפסד האחרים גדול.
השו"ע ממשיך יש אומרים גם בהפקר יש דין עני המהפך. לדינא פסק הרמ"א כדעת המקילים. אמנם השו"ע הרב כתב שראוי למי שרוצה להתנהג בחסידות להחמיר בזה.
הרמ"א מוסיף שהקונה קרקע על מצר חבירו, אפי' שאין בה משום דינא דבר מצרא, יכול בעל מצר לקדמו לקנותה, ולא מקרי רשע, דהוי כמציאה. ולפ"ז מי שמחפש דירה באותו בנין שהוא גר בו עבור הוריו המבוגרים שאינם מסוגלים לגור רק קרוב אליו, ואין דירות אחרות למכירה באותו בנין, יהיה מותר להם לקנות או לשכור דירה אע"פ שאדם אחר כבר התחיל לדבר עם הבעלים.

עוד מוסיף הרמ"א אם הוא בא לקנותו בזול שאינו מוצא לקנותו כך במקום אחר, הוי כמו מציאה ויכול לקנותו כל זמן שלא זכה בו הקונה.
הש"ך מביא רמב"ן שמחמיר וס"ל שבמכר לא פלוג רבנן וממילא גם אם הוא אינו יכול לקנותו במקום אחר בזול יש בזה איסור ורק בהפקר התירו. ערוך השולחן פוסק כהרמב"ן דכן משמע בירושלמי.
הפתחי חושן (ד' ט"ו הערה ל') כתב שאפשר שהרמב"ן מסכים לדין א' של הרמ"א כשהוא על מצרו. אבל יש אחרונים שס"ל הרמב"ן חולק גם על זה.
הכסף הקדשים כתב שמה שבזול נחשב מציאה הוא דוקא כשיש ריוח של שתות אבל כשאין ריוח שתות אינו נחשב מציאה שהרי בכל קפידא עד שתות הו"ל בכלל שווי.
ושוב מצאתי בשו"ת מהרי"ק (קל"ב) שכתב דוקא היכא שיש ריוח גדול ונרא' לעינים הוא שלא יוכל למצא ריוח כזה במקום אחר כגון זבין במאה ושוה מאתים שהריוח ידוע ומפורסם או בדבר שדמיו קצובין כמוהו נמכר בשוק כגון חררה בבית הפלטר דהתם ודאי אי הוי מוזיל גביה הוי כמו מתנה או מציאה דמה לי מתנה מרובה מ"ל מתנה מועטת אבל במידי שאין קצבתו ידוע וגם אין בו ריוח כל כך ופעמים ימצא יותר בזול או יותר ביוקר מקרי רשע.
מבואר ברמ"א שגם המחמירים וס"ל שיש דין עני המהפך בהפקר מודים במקרה שהראשון עשיר והשני עני שמותר לשני לזכות בהפקר כיון דעדיין לא זכה בה הראשון ויכול להשתדל ענין כזה ממקום אחר אלא שצריך להוציא עליה דמים, אין בכך כלום כיון דעשיר הוא, אם לא שהוא דבר שאין העשיר יכול להשתדל אפילו בדמים, דבזה העשיר שוה לעני. ונראה שהוא הדין אם שניהם עשירים.
השו"ע ממשיך (סעי' ב') אסור למלמד להשכיר עצמו לבעה"ב שיש לו מלמד אחר בביתו, אם לא שיאמר בעה"ב אין רצוני לעכב המלמד שלי. אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחד יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו.
הנתיבות כתב שזה הוא רק לפי השיטות שבהפקר ומציאה אין דין עני המהפך. אבל ערוך השולחן כתב שמה שאין שייך בזה מהפך בחררה הוא משום דאין זה דבר שבממון אלא דבר מצוה, ואין הטעם משום דבר שאינו מצוי.

קודם פסיקה

הרמ"א כתב וכל זה לא מיירי אלא כשכבר פסקו הדמים שביניהם, ואין מחוסרין אלא הקנין. אבל אם מחוסרין עדיין הפסיקה, שהמוכר רוצה בכך והקונה רוצה יותר בזול, מותר לאחר לקנותו, בין אם המוכר גוי או ישראל.
הסמ"ע מפרש שתקנת המוכר היא בכך, דאל"כ יפסיד המוכר, דמיד שיבוא ישראל אחד לקנותו ויפסוק עליו פחות משויו יצטרך המוכר ליתן לו דאין אחר רשאי לקנותו, ודין זה אפילו המוכר גוי.
הפתחי תשובה מביא פרישה שמחדש דכשבא אחד לקנות דבר מהשני ומחולקים בפיסוק הדמים זה אומר קחהו בששה וזה אומר תנהו דרך משל בארבעה ומתעסקים בפיסוקו זה להוסיף וזה לגרוע ולולא שבא השלישי היו מושווים נפשם זהו מיקרי ג"כ השגת גבול והא דאמרו שאינו נקרא השגת גבול עד שיהיו מושווים בפיסוק היינו כשהלוקח הלך מהמוכר ואמר לא אתן יותר מזה.

כתיב (לב, ד) 'וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו', איתא בבראשית רבה (פרשה עה סימן ג) ר"ה אמר על זה נאמר 'מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו'. מזה נראה שאילו לא שלח מלאכים לעשו עשו לא היה יכול מזיקו, וקשה הא כתיב בפסוק (לב, ז) 'וישבו המלאכים אל יעקב לאמר באנו אל אחיך אל עשו וגם הלך לקראתך וארבע מאות איש עמו'. הרי שעשו הוא בדרך לבא ללחום עם יעקב.
ר' חיים שמואלביץ מפרש שמכאן יש לימוד גדול במידת הבטחון שגם אם נראה לאדם שהוא במצב של סכנה האמת הוא שהריב אינו שלו, כי האדם הוא בידיו של הקב"ה ואין לו לפחד כלל, ורק ע"י שהוא מפחד מתחיל מצב של סכנה.

כתיב (לב, יב) 'הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אם על בנים'. הדרכי מוסר תמה דהוי ליה למימר פן יבוא והכני אמהות על בנים.
ומפרש שיעקב אבינו התפלל הצלני מיד אחי מיד עשיו בין שרוצה להתנהג עם כלל ישראל כאח ולהתקרב לישראל וזה רעה גדולה לישראל כשהוא מתערב עמהם, בין אם הוא מתנהג כעשו ומיצר לישראל, וכן הצלני אם עשו ירצה להיות כמו אם על הבנים ולחנך את בני ישראל דהיינו להתערב בהם שהם ילמדו ביחד בבית הספר וכדומה.

כתיב (לב, ח) 'ויחץ את העם וגו', העמק דבר מדייק דלא כתיב שחצה את הילדים, משמע שהילדים שמרם אצלו, וא"כ קשה מה שאמר 'אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה', הלא אם יבא אל המקום שעמד יעקב ובניו והכהו מאי נ"מ שיהא המחנה השנית לפליטה.
ומפרש שברור היה אצלו שלא יהרוג לא אותו ולא אחד מבניו, שהרי כבר מובטח מהקב"ה שלא יכלה הוא וזרעו, אלא ירא מנכסיו ועבדים ושפחות, ובתפלה של יעקב מבואר שהיה ירא גם שמא יהרוג הנשים.
ויש לדעת דכל הכנה זו שעשה בזו השעה, לא היה אלא באותו יום שחשב שמא יבוא עשו מיד וילחם עמו, אבל אח"כ נתחזק לבבו ע"י המלאך ושוב לא עשה הכנה זו. ולכן כשהגיע עשו לא כתיב שעשה שני מחנות כאשר עשה אתמול, כי בטח לבו ממעשה המלאך שלא יכה לשחת מאומה, אך סימני הכנעה ראה שעליו לעשות, כי עוד אפשר שיכה עשו הכאה קלה כמו שנקע ירך יעקב ע"י המלאך, על כן עשה פעולה זו שהעמיד את כל נשיו וילדיו ביחד וכל אחד השתחווה לעשו.

כתיב (לב, יג) 'כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים'. גם אחרי ההבטחה שהבטיח לו הקב"ה יעקב נתיירא, כי חשש שמא יגרום החטא, וקשה א"כ מדוע הזכיר הבטחה שקביל מהקב"ה.
הבית הלוי מפרש דעיקר יראתו ודאגתו לא היה על מה שנוגע לעצמו ולמשפחתו ונכסיו, רק עיקר יראתו על כבוד ה' שמא גרם החטא ויהרגם עשו ולא יקויים רצון הבורא יתברך שאמר שייטיב לו ולזרעו ועל זה היה מצטער.
ובזה מובן בפשיטות מאמר חז"ל (אבות ד' ב') ששכר עבירה עבירה ושכר מצוה מצוה, דהעונש המגיע להאדם עבור העבירה הוא בעצמו ג"כ עבירה בפני עצמו, דאחר שרצון הבורא להטיב לישראל וזה גרם במעשיו שיענשו ויעשה עמו ההיפוך מרצונו ונמצא מגיע לו עונש עבור העונש.